

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ФИЛОЛОГИЯ

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ФИЛОЛОГИЯ

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. PHILOLOGY

e-ISSN: 1694-8874

№2(4)/2024, 63-76

УДК: 316.35

DOI: [10.52754/16948874_2024_2\(4\)_7](https://doi.org/10.52754/16948874_2024_2(4)_7)

**ЖАШТАР АРАСЫНДА КИБЕРБУЛЛИНГ: СЕБЕПТЕРИ, КЕСЕПЕТТЕРИ ЖАНА
АЛДЫН АЛУУ СТРАТЕГИЯЛАРЫ**

КИБЕРБУЛЛИНГ СРЕДИ МОЛОДЕЖИ: ПРИЧИНЫ, ПОСЛЕДСТВИЯ И СТРАТЕГИИ
ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ

CYBERBULLYING AMONG YOUTH: CAUSES, CONSEQUENCES, AND PREVENTION
STRATEGIES

Бакытбек кызы Каныкей

Бакытбек кызы Каныкей

Bakytbek kzy Kanykei

студент, Ош мамлекеттик университети

студент, Ошский государственный университет

Student, Osh State University

Жапаралиев Шербол Жапаралиевич

Жапаралиев Шербол Жапаралиевич

Sherbol Zhaparaliev

PhD, улук окутуучу, Ош мамлекеттик университети

PhD, старший преподаватель, Ошский государственный университет

PhD., Assistant Professor, Osh State University

shjaparaliev@oshsu.kg

ORCID: 0000-0002-1009-4093

ЖАШТАР АРАСЫНДА КИБЕРБУЛЛИНГ: СЕБЕПТЕРИ, КЕСЕПЕТТЕРИ ЖАНА АЛДЫН АЛУУ СТРАТЕГИЯЛАРЫ

Аннотация

Социалдык тармактардагы кибер зордук-зомбулук, бүгүнкү күндүн санарип коммуникациясынын жаңы жана опурталдуу чакырыгы болуп саналат. Технологиянын өнүгүшү жана социалдык тармактардын жашообузга жайылышы менен биз зордук-зомбулуктун жаңы формасына – кибер зордук-зомбулукка туш болдук. Бул көрүнүш онлайн рэкетчилик жана коркутуулардан баштап жалган маалыматтын (дезинформация) жайылышына жана жеке маалыматтарга мыйзамсыз кирүүнүн кеңири спектрин камтыйт. Бул макала кибер зордук-зомбулуктун психологиялык ден соолукка, социалдык өз ара аракеттенүүгө жана коомчулук менен болгон мамилелерге тийгизген таасирин изилдөөгө багытталган. Бул болсо жыйынтыгында кибер зордук-зомбулуктун курмандыктарын колдоонун жана коргоонун натыйжалуу ыкмаларын иштеп чыгууга өбөлгө түзөт.

Ачкыч сөздөр: кибербуллинг, кибер зордук-зомбулук, киберсталкинг, дезинформация, кастык тили, психологиялык ден соолук

КИБЕРБУЛЛИНГ СРЕДИ МОЛОДЕЖИ: ПРИЧИНЫ, ПОСЛЕДСТВИЯ И СТРАТЕГИИ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ

Аннотация

Кибербуллинг в социальных сетях — это новая и опасная проблема в современной цифровой коммуникации. С развитием технологий и распространением социальных сетей в нашу жизнь мы столкнулись с новой формой насилия — кибернасилием. Это явление охватывает широкий спектр: от онлайн-травли и угроз до распространения ложной информации (дезинформации) и незаконного доступа к персональным данным. В этой статье рассматривается влияние киберзапугивания на психологическое здоровье, социальные взаимодействия и отношения в обществе. Это, в свою очередь, способствует разработке эффективных методов поддержки и защиты жертв кибернасилия.

Ключевые слова: кибербуллинг, кибернасилие, киберсталкинг, дезинформация, язык вражды, психологическое здоровье

CYBERBULLYING AMONG YOUTH: CAUSES, CONSEQUENCES, AND PREVENTION STRATEGIES

Abstract

Cyberbullying on social media is a new and dangerous problem in modern digital communication. With the development of technology and the spread of social networks in our lives, we are faced with a new form of violence - cyberbullying. This phenomenon covers a wide range: from online bullying and threats to the spread of false information (disinformation) and illegal access to personal data. This article examines the impact of cyberbullying on psychological health, social interactions and relationships in society. This, in turn, contributes to the development of effective methods for supporting and protecting victims of cyberbullying.

Keywords: cyberbullying, cyberviolence, cyberstalking, disinformation, hate speech, mental health

Киришүү: социалдык медиа колдонуунун дүйнөлүк тенденциялары

Социалдык медиа – бул адамдарга контентти (текст, сүрөттөр, видеолор сыяктуу) түзүүгө жана бөлүшүүгө, интернет аркылуу бири-бири менен баарлашууга мүмкүндүк берген онлайн платформалар жана тиркемелер. Алар профилдерди түзүүгө, досторду же жолдоочуларды кошууга, баарлашууга же комментарий жазууга жана баракчаларыңызга же аккаунттарыңызга контентти жарыялоого мүмкүнчүлүк берет. Социалдык медиа көптөгөн адамдардын күнүмдүк жашоосунун маанилүү бөлүгү болуп калды жана байланыш, маалымат алмашуу, көңүл ачуу, жарнама жана башка максаттарда колдонулат (Омаралиева ж.б., 2021; Аркабаев ж-а Базарбаев, 2023; Balkhimbekova et al., 2024).

Социалдык медиа дүйнө жүзү боюнча укмуштуудай популярдуу болуп, коомго, экономикага жана күнүмдүк маданиятка олуттуу таасирин тийгизди десек болот. Бул таасирди бир нече негизги пункттар менен алып караса болот:

1. Глобалдык камтуу: Социалдык медиа дүйнөнүн дээрлик бардык өлкөлөрүнө жетет. Facebook, Instagram, Twitter, LinkedIn, WhatsApp, YouTube жана башка көптөгөн платформалар дүйнө жүзү боюнча миллиондогон жана миллиарддаган колдонуучуларга ээ.
2. Мобилдик жеткиликтүүлүк: Мобилдик технологиялардын жана интернет тармактарынын өнүгүшү бүткүл дүйнө жүзүндөгү адамдарга мобилдик түзүлүштөрү аркылуу социалдык медиага оңой кирүүгө мүмкүндүк берди. Бул социалдык платформалардын популярдуулугун жана колдонулушун бир топ жогорулатты.
3. Маданий айырмачылыктар: Өлкөлөр жана аймактар боюнча социалдык медианы колдонуу артыкчылыктарында айырмачылыктар болушу мүмкүн. Мисалы, Кытайда WeChat жана Weibo сыяктуу платформалар популярдуу болсо, Орусияда ВКонтакте жана Одноклассникке артыкчылык берилет.
4. Маалымат мейкиндигине таасири: Социалдык тармактар маалыматты жайылтууда жана коомдук пикирди калыптандырууда маанилүү роль ойнойт. Алар жаңылыктар, жеке ой-пикирлер, жарнама жана маданий контент үчүн ылайыктуу каналга айланган.
5. Бизнеске жана маркетингге тийгизген таасири: Көптөгөн компаниялар товарларын жана кызматтарын жарнамалоо жана кардарлар менен өз ара аракеттенүү үчүн социалдык медианы колдонушат. Бул көптөгөн бренддердин маркетинг стратегияларынын ажырагыс бөлүгү болуп калды.

Жалпысынан алганда, социалдык медиа заманбап жашоонун ажырагыс бөлүгү болуп калды жана дүйнөлүк денгээлде олуттуу таасирин улантууда.

Statista агенттигинин берген маалыматына ылайык, 2024-жылдын апрель айында дүйнөдөгү эң көп колдонулган социалдык түйүндөр төмөнкүлөр болгон (ай сайын активдүү колдонуучулардын саны):¹

Facebook	3.065 млн колдонуучу
YouTube	2.504 млн колдонуучу

¹ Statista, “Most popular social networks worldwide as of April 2024, ranked by number of monthly active users”, <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/> (алынган датасы: 13.05.2024).

Instagram	2.000 млн колдонуучу
WhatsApp	2.000 млн колдонуучу
TikTok	1.582 млн колдонуучу
WeChat	1.343 млн колдонуучу
Facebook Messenger	1.010 млн колдонуучу
Telegram	900 млн колдонуучу
Snapchat	800 млн колдонуучу
Douyin	755 млн колдонуучу

Ал эми өлкөлөрдү социалдык медианы колдонуучулардын санына карап тизмектей турган болсок, 2023-жылдын жыйынтыгы боюнча төмөндөгүдөй абалды көрөбүз (миллион колдонуучу). Төмөндөгү маалыматтан өлкө жарандарынын дээрлик көпчүлүгүнүн социалдык медиа колдонгону көрүнүп турат:²

Кытай	1.069 млн колдонуучу
Индия	862.08 млн колдонуучу
АКШ	308.27 млн колдонуучу
Индонезия	228.76 млн колдонуучу
Бразилия	171.17 млн колдонуучу

Z муунунун (1997-2012-жылдар аралыгында төрөлгөндөр) социалдык медианы колдонуусунун алты негизги себебин алып караса болот. Алар: (1) маалымат издөө, (2) шыктандыруу, (3) баарлашуу, (4) көңүл ачуу, (5) коомчулукка таандык болуу жана (6) эскертүүлөр (Benavides et al., 2023: 23). Бул иш-аракеттерге көз салуу бизге Z муунунун күнүмдүк жашоосунда социалдык медианы кантип колдонорун жана бул контекстте алар үчүн кандай муктаждыктар жана баалуулуктар маанилүү экенин түшүнүүгө жардам берет.

Жалпысынан, жаш колдонуучулардын социалдык медианы колдонууга болгон алты мотивдерин төмөнкү Таблица 1де жалпылоого болот

Таблица 1. Социалдык тармактарды колдонуунун себептери (Benavides et al., 2023: 26)

Себеп	Аныктама
<i>Маалымат издөө</i>	Дүйнө жүзү боюнча болуп жаткан окуялардан, алардын коомдук чөйрөгө жана айлана-чөйрөгө тийгизген таасиринен кабардар болуу
<i>Шыктандыруу</i>	Эмгек кылуу жана билим алуу маселелеринен мотивацияга чейин кызыккан ар кандай темаларда илхам алуу
<i>Баарлашуу</i>	Достор жана үй-бүлө менен баарлашуу жана алардын жашоосунун бир бөлүгү болуу
<i>Көңүл ачуу</i>	Бош убактыларды көңүл ачуу үчүн колдонуу
<i>Коомчулукка таандык болуу</i>	Жалпы кызыкчылыктардын тобуна кошулуу менен коомчулуктун бир бөлүгү болууга аракет кылуу
<i>Эскертмелер</i>	Бирөөлөрдүн иш-чараларына же туулган күн сыяктуу майрам күндөрү тууралуу эскертме алуу

² Statista, “Number of social network users in selected countries in 2023 and 2029”, <https://www.statista.com/statistics/278341/number-of-social-network-users-in-selected-countries/> (алынган датасы: 13.05.2024).

Изилдөөнүн методологиясы

Квалификациялык иштин изилдөө бөлүгүндө социалдык тармактарда аялдарга жана кыз-келиндерге карата кибер зордук-зомбулуктун табиятына токтолду. “Гендердик (адамдын коомдук жынысына карап) кибер зордук-зомбулуктун кандай түрлөрү бар?”, “Алардын бири биринен кандай айырмалары бар?”, “Зомбулуктун жыйынтыгы кандай терс кесепеттерге алып келиши мүмкүн?”, “Анын алдын алуу үчүн эмне кылуу керек?” деген сыяктуу суроолорго жооп изделди.

Социалдык тармактарда аялдарга карата зомбулук темасына арналган бул квалификациялык иштин методологиясы өзүндө төмөнкү кадамдарды камтыйт:

- Проблемага байланыштуу негизги терминдерди жана түшүнүктөрдү аныктоо.
- Ачкыч сөздөрдү колдонуу менен академиялык маалымат базаларынан жана башка булактардан адабияттарды издөө.
- Тиешелүү булактарды тандоо жана талдоо.
- Онлайн чөйрөдө зомбулуктун ар кандай аспектилерин боюнча маалыматтарды системалаштыруу жана классификациялоо.
- Негизги жыйынтыктарды жана андан аркы изилдөөлөр үчүн багыттарды аныктоо үчүн анализдин натыйжаларын синтездөө жана талкуулоо.

Мындай подход социалдык тармактарда аялдарга карата зордук-зомбулук көйгөйүн системалуу жана комплекстүү изилдөөнү камсыз кылат, бул болсо бул квалификациялык ишти жазууга негиз болуп саналат.

Социалдык медианы кара ниетте колдонуу

Кастык тили

Кастык тили – бул башка адамды же адамдардын тобун басуу, кемсинтүү же кол салуу үчүн арналган коммуникациянын бир түрү. Тилдин бул түрү ар кандай формада болушу мүмкүн, анын ичинде мазактоо, коркутуу, жалаа жабуу, басмырлоо жана жек көрүү. Жек көрүүчүлүктүн өзгөчөлүгүнүн бири – анын агрессивдүү жана терс өңү. Көбүнчө мындай тил башка адамдын инсандыгын, баалуулуктарын же мүнөзүн кемсинткен пикирлер же кол салуулар үчүн колдонулат. Конструктивдүү сындын же пикир келишпестиктерди талкуулоонун ордуна, жек көрүү сөздөрү азап-кайгы жана зыян келтирүүгө умтулат.

Мындан тышкары, кастык тили сөздөрү көп учурда тукуруп же манипуляциялоо үчүн колдонулат. Ал адамдардын белгилүү бир тобуна карата терс көз караштарды түзүүгө же адамдардын же жамааттардын ортосунда чыр-чатакты жаратууга багытталган болушу мүмкүн. Кастык тили көбүнчө инсандар аралык чыр-чатактын күчөшү, коомдогу чыңалуунун деңгээлин жогорулатуу, адамдардын укуктарын жана кадыр-баркын бузуу сыяктуу терс кесепеттерге алып келет. Ошондуктан мындай тилдин жайылышына каршы күрөшүү жана сый-урматтуу жана конструктивдүү баарлашууга дем берүү маанилүү.

Кастык тилинин жалпы кабыл алынган аныктамасы жок. Анын мүнөздөмөсү Батыш дүйнөсүнүн сыртында аз белгилүү жана ар кандай дүйнө таанымдардын ортосундагы интеллектуалдык талаш-тартыштын предмети болуп саналат. Жалпысынан алганда, кастык тили, адатта, коомдук азчылыктын өкүлдөрүнө каршы багытталган бир адамга же топко каршы чабуул болуп саналат. Ошентип, негизинен сексисттик, расисттик, ксенофобиялык, жаштык бөлүүчүлүк, адамды салмагына карап шылдыңдоо же гомофобиялык деп бөлүүгө болот. Хейтерлер, мисалы, аялдарга, караларга, иммигранттарга, кары-картаңдарга, жана майыптарга кол салышат. Бириккен Улуттар Уюму кастык тилин расалык, улуттук же гендердик өзгөчөлүктөргө негизделген кылмыштарга тиешелүү экенин баса белгилейт (Di Fátima, 2023: 11).

Кастык тилинин көп колдонулган академиялык аныктамасы Фарриордун сунушу болуп саналат, ал “мазактоочу, кемсинткен, коркуткан, куугунтуктаган жана/же зордук-зомбулукка, жек көрүүчүлүккө же дискриминацияга түрткөн” ар кандай сөзгө колдонууну сунуштайт. Ар бир адамды татыксыз оозеки чабуулдардан “коргоо” үчүн иштелип чыккан бул аныктаманын жалпы мүнөзү анын талашсыз артыкчылыгы болуп саналат. Көбүрөөк заманбап ыкмаларда жек көрүү түшүнүгү, адатта, белгилүү бир семантикалык аспектилерге же максаттуу топторго карата колдонулат. Гельбердин концепциясына шилтеме жасаган Ричардсон, кастик тили социалдык жактан маанилүү бир иденттүүлүккө негизделген топтун мүчөлөрүнө карата колдонулаарын айткан (Harmon, 2023: 288).

Жөнөкөй тил менен айтканда, кастык тилин расалык, гендердик, сексуалдык ориентация жана башкалар сыяктуу өзгөчөлүктөргө негизделген инсандарга же адамдардын топторуна карата кемсинткен дискурс катары аныктаса болот. Кастик тили – бул адамды же адамдардын тобун ким экендигине, башкача айтканда, динине, этникалык таанымына, улутуна, расасына, түсүнө карата кемсинткен же басмырлоочу сөздөрдү колдонгон же кол салган сүйлөө, жазуу же жүрүм-турум болуп саналат (Faria, 2023: 312; Tsene, 2023: 186).

Кастык тили диний сабырсыздыктан улам да келип чыгышы жана күчөтүлүшү мүмкүн (мисалы, католиктерге же мусулмандарга каршы), уруулар аралык чыр-чатактарга же бир өлкөнүн ичиндеги инсандарга (түштүккө каршы түндүккө, борборго жана айыл жергесине) карата терс пикирди күчөтүшү мүмкүн. Ар кандай ыкмаларды эске алуу менен, бул кубулушту түшүнүү ал пайда болгон контекстке жараша болот. Коммуникативдик акт катары жек көрүүчүлүктүн тамыры белгилүү бир маданияттын коддорунда жана баалуулуктарында жатат (Di Fátima, 2023: 11-12).

Эми болсо бироз статистикага кайралсак. 2022-жылдын акыркы үч айында Инстаграмдан 4.7 млн жек көрүүчүлүккө үндөгөн материал өчүрүлгөн. Ушул эле себептүү 2021-жылдын алгачкы үч айында Ютубдан 85 миң видео, 2022-жылы Фейсбуктан 35.1 млн материал, 2021-жылдын эки айында эле Тиктоктон 300 миңден ашык видео жана 2022-жылы Твиттерден 1.6 млн материал өчүрүлгөн (Ибрагимова, 2023: 44-45).

Социалдык тармактарда ушактар

Ушактар тастыкталбаган маалымат болуп эсептелет, бул маалыматтын чындыгы тастыктала элек. Дифонзо жана Бордиа ушактарды текшерилбеген, бирок маанилүү маалымат катары аныкташат. Бул адатта “белгисиздиктин жана потенциалдуу коркунучтун

контекстинде” пайда болот жана адамдарга тобокелдиктерди таанууга жана башкарууга жардам берет. Уотсон жана Хилл кошумчалайт: ушак-айындардын кайдан келип чыкканын табуу кыйында турат, алар формалдуу эмес каналдар аркылуу ооздон оозго тез тарайт жана эффективдүү байланыш каналдарынын жоктугунан улам тыгыз байланышта болгон жамааттарда өнүгөт. Ушактар төрт категорияга бөлүнөт: карама-каршылык, спекуляция, мисинформация (misinformation) жана дезинформация (жалган маалымат). Акыркы эки категорияга көптүгү жана оор таасиринен улам коммуникация изилдөөлөрүндө көбүрөөк көңүл бурулган. Мисинформация – бул жалган маалыматты атайылабастан таратуу, ал эми дезинформация – башкаларды алдоо максатында жалган маалыматты атайылап түзүү жана таратуу. Дезинформация булактын ниетине жараша болот жана ниети көбүнчө анын булагы ачыкка чыккандан кийин билинет (Al-Zaman & Puja, 2021: 48-49).

Кибер-харассмент

Кибер-харассмент (кибер куугунтук) өтө кенен түшүнүк, анын кибер байкоо, кабер коркутуу, чоңсунуу, каралоо, моббинг (көптөө) жана мазактоо сыяктуу көрүнүштөр болушу мүмкүн.

Харассментти бир түшүнүк катары кароодо биз аны түзгөн практикалардын жана динамикалардын жыйындысын түшүнүшүбүз керек. Бул көрүнүшкө кабылгандар өздөрү башынан өткөргөн жүрүм-турумдун кеңири спектрин куугунтук катары сүрөттөшү мүмкүн. Бирок анын ичинде кемсинткен сөздөр, доксинг (бирөө жөнүндө жеке жана купуя маалыматты анын макулдугусуз издөө жана/же жарыялоо), догпайлинг (иттерди таштоо маанисине келе тургандай көптөп жабылуу) же кылмыштуу топтоштуруу (белгилүү адамдарга же бутага макулдашылган кол салуулар), социалдык мазактоо жана кибер-сталкинг (бир адамга башка адамдан же адамдардын тобунан каалабаган интрузивдик көңүл буруу же байкоо) сыяктуу түрлөрү бар (Marwick, 2023: 105).

Кибер-сталкинг, кибер куугунтук жана кибер чоңсунуунун баары санариптик технологияны колдонуу менен агрессордун жабырлануучуга карата жүрүм-турумун билдирет. Бул терминдер күнүмдүк жашоодо синоним катары колдонулат, ал эми кимдир-бирөөнүн аброюна шек келтирген жалаа түшүнүгү белгилүү бир юридикалык мааниге ээ (Green, 2010: 112).

Кибер чоңсунуу

Чоңсунуу (bullying) – бул адамдарды куугунтуктоо жана аларды жаман акыбалга түшүрүү үчүн күч колдонуу же коркутуу болуп саналат. Кибер чоңсунуу – бул электрондук маалымат каражаттарын колдонгон чоңсунуунун же бейбаштыктын бир түрү. Кибер чоңсунууга кабылган адамдар телефондон же компьютерден жеткиликтүү электрондук почтаны, заматта кабарлашууну (СМС), тексттик билдирүүлөрдү жана сүрөттөрдү колдонушу мүмкүн. Веб-баракчалар, блогдор, чат бөлмөлөрү жана Facebook жана Instagram сыяктуу коомдук желе сайттары да коркунучтуу билдирүүлөрдү жана сүрөттөрдү камтышы мүмкүн. Кибер чоңсунуу кээде кибер куугунтук деп да аталат, айрыкча чоңдор кабылганда. Кибер чоңсунуу же коркутуу ачык да жашыруун да болушу мүмкүн (Hunter, 2012: 6; Carty, 2023: 194).

2013-жылы Лондондо жарыяланган “Медиа зомбулуктун энциклопедиясынын” берген маалыматына ылайык, кибер коркутуунун аныктамалары түрдүү изилдөөлөрдө ар кандай айтылса да, кибер коркутуу көбүнчө өзүн оңой коргой албаган инсандарга каршы электрондук каражаттар (мисалы, электрондук почта, блогдор, заматта билдирүүлөр (СМС), тексттик билдирүүлөр, онлайн оюндар) аркылуу атайылап жана кайра-кайра жасалган агрессия катары аныкталат (*Encyclopedia of Media Violence* [EMV], 2013: 101).

Райт кибер чоңсунууну “тез кабарлашуу куралдары, социалдык тармактар, оюн консолдору, тексттик билдирүүлөр жана уюлдук телефондор, электрондук почта жана веб-сайттар сыяктуу ар кандай маалымат жана коммуникация технологиялары аркылуу ишке ашырылган зыяндуу жүрүм-турум” катары аныктайт (Brojakowski & Cruz, 2023: 78).

Кимдир бирөө электрондук почта, заматта кабарлашуу (СМС), социалдык желе сайттары же башка электрондук маалымат каражаттары аркылуу тынымсыз аңдып турса - бул кибер-сталкинг же кибер аңдуу деп аталат. Кибер-сталкерлер кибер куугунтуктоонун көпчүлүк түрлөрүнө караганда коркунучтуу, анткени алар кимдир-бирөөнү онлайн режиминде аңдыгандан чыныгы дүйнөдө кимдир-бирөөнү аңдыганга чейин бара алышат. Кибер куугунтук тармагында адистешкен юрист, доктор Парри Афтабдын айтымында, кибер-сталкерлер үч топко бөлүнөт (Hunter, 2012: 18-19):

а) Ийгиликсиз мамиле

Кибер-сталкинг же кибер аңдуу көбүнчө ийгиликсиз кыз-жигит мамилени натыйжасында келип чыгышы мүмкүн. Мисалы, мурунку сүйлөшкөн жигити анын мурунку сүйлөшкөн кызын электрондук почта жана СМС менен бомбалашы мүмкүн. Сурамжылоого ылайык, ар бир үч өспүрүмдүн бири аларды текшерип жаткан жигити же сүйлөшкөн кызы тарабынан уяткарган же коркуткан СМС же электрондук кат жөнөтүшкөнүн айтышкан. Мурунку сүйлөшкөн жигиттери менен мурунку сүйлөшкөн кыздарын таарынтып алгандар жеке билдирүүлөрдү жана (кээде интимдүү) сүрөттөрдү башкаларга жөнөтүшү же интернетке жайгаштырышы мүмкүн.

б) Онлайн мамилени токтотуу

Онлайн мамиле аяктаганда, аңдыган адам менен анын курмандыгы чыныгы жашоодо жолуга элек болушу ыктымал. Алар чат бөлмөсү же ушуга окшош онлайн жолугушуу жери аркылуу мамиле түзүшкөн, бирок мамилеси кибер-сталкинге айланып кеткен обсессивдүү жүрүм-турумдан улам бузулган. Жабырлануучу кээ бир жеке маалыматы менен бөлүшөт, бирок аңдыган адам интернеттен жабырлануучу тууралуу маалыматты да чогултат.

в) Катардагы кибер-сталкерлер

Катардагы кибер-сталкерлер тааныбастан эле интернеттеги адамдарды коркутуу идеясын жакшы көрүшөт. Алар интернет аркылуу адамдар менен жолугуп, аларды аңдып турушу мүмкүн (Hunter, 2012: 18-19).

Бирок, ошол эле учурда конкреттүү көйгөйлөрдү жаратып же курчуткандар катардагы эле кара ниети жок социалдык медиа колдонуучулары болуп калып жатат. Адамдар экрандын артына же социалдык тармактарга жашынганда таш боор, кара ниет, жүрөксүз, кекчил жана жек көрүүчү болушу мүмкүн экенин билебиз. Мисалы, бетме-бет кездеги бейбаштык реалдуу жашоодо да кездешет, ал эми рэкетчилик социалдык медиа

баракчасында же жеке билдирүүдө болгондо, андан да зыяндуу болушу мүмкүн, анткени аудитория кененирээк жана таасири да санарип изден узак мөөнөттүү болушу мүмкүн. Санарип из деген – интернет колдонуучулардын интернетте калтырган издери, бул издер эч качан өчпөй калышы мүмкүн. Ушундан улам таасири да узакка созулат. Башка сөз менен айтканда, кибер куугунтуктун далилдери көп жылдар бою онлайн бойдон кала берет жана жабырлануучуну түбөлүккө андыйт, жабырлануучу түбөлүккө өзүн уяткарган материал менен каршылашуусу мүмкүн болгон абалды жаратып коет (Scheinbaum & Dayan, 2024: 5).

Бул жүрүм-турумдар жана алардын салыштырмалуу өз алдынча билдирүүлөрү Таблица 3тө көрсөтүлгөн. Америкалык Pew Research уюмунун берге маалыматына ылайык, тилекке каршы, өспүрүмдөрдүн дээрлик жарымы социалдык тармактарда бул кара ниет жүрүм-турумдун бир же бир нечесин башынан өткөрүшкөн. Алар башынан өткөргөн кибер куугунтуктун эң кеңири тараган түрү – бул кастык тили менен чырмалышкан жагымсыз ат коюу (өспүрүмдөрдүн 32%). Өспүрүмдөрдүн дагы 22% социалдык тармактарда алар тууралуу жалган ушактар тараганын айтышат (Scheinbaum & Dayan, 2024: 17-18).

Таблица 3. Америкалык өспүрүмдөр арасында кибер чоңсунууга кабылгандардын пайызы (Scheinbaum & Dayan, 2024: 18)

Төмөндөгү кибер чоңсунуунун жок дегенде бир түрү	46%
Жагымсыз ат коюу	32%
Өздөрү тууралуу жалган ушактарга кабылуу	22%
Каалоосудан жагымсыз сүрөттөрдү алуу	17%
Тынбай кайда, ким менен жүргөндүгүн башкалардын текшерүүсү	15%
Физикалык коркутуу	10%
Өздөрүнүн жагымсыз сүрөттөрүн башкалар бөлүшүп салуу	7%

Кибер куугунтукка гипотетикалык мисал

Мисал катары, Айсулуу аттуу мектеп окуучусу кибер куугунтуктун (кибер рэкетчиликтин) курмандыгы болуп калган кырдаалды элестетели. Абал ар кандай боло берет, бирөөдөн уруш же кагуу жеген, уят сүрөттөрү тарап кеткен, бирөө менен урушкан же мушташкан, чоңдор, мугалимдер аны кемсинтип басынткан ж.б. Же болбосо ал өзүнүн социалдык түйүндөрүндө коркутуп-үркүткөн, кемсинткен билдирүүлөргө туш болду, анда аны сый-урматка дал келбеген өтө начар сөздөр менен айыпташууда. Айтор, кибер-харассменттин түрлөрү көп. Бул билдирүүлөр башка студенттерге тез тарап, алар эмне болуп жатканын көрүү үчүн интернеттен Айсулуууну издей башташат жана таап алар да көрүшөт.

Көйгөй басаңдагандан кийин да, кибер куугунтуктун издери онлайн бойдон кала берет. Айсулуу бул тууралуу унутуп, окуусун аяктагандан кийин жаңы жашоого өтүүгө аракет кылат, бирок жумуш берүүчү же университет интернеттен ал тууралуу маалымат издегенде, алар бул кемсинткен билдирүүлөрдү табышы мүмкүн. Бул алардын Айсулуууну жумушка же окуу жайга алуу чечимине таасир этиши мүмкүн, анткени алар анын кесипкөйлүгүнө же мүнөзүнө шектениши ыктымал.

Ошентип, кибер куугунтук жабырлануучуга ал пайда болгон учурда гана эмес, анын бүткүл өмүрүнө да кыйратуучу таасирин тийгизет, анткени бул аракеттин издери санариптик мейкиндикте калып, адамдарды түбөлүк азапка жана басмырлоого түртүшү мүмкүн.

Кибер куугунтуктун натыйжасында Айсулуу стресс, тынчсыздануу, депрессия жана элден четтөө сезимдери сыяктуу олуттуу психологиялык таасирлерге дуушар болушу мүмкүн. Ал өзүн төмөн баалоо жана өзүнө болгон ишенимин жоготуп башташы ыктымал. Бул анын мектептеги же жумуштагы ийгилигине, ошондой эле социалдык мамилелерине жана башкалар менен болгон мамилесине таасир этпей койбойт. Мындай терс, зыяндуу билдирүүлөр Айсулуунун теңтуштарынан жана досторунан обочолонуп калышына алып келиши мүмкүн, анткени ал өзүн ыңгайсыз сезиши же болуп жаткан окуялардан уялышы мүмкүн. Бул анын жалгыздык жана обочолонуу сезимдерин күчөтүп, психологиялык көйгөйлөрүн дагы тереңдетет.

Узак мөөнөттүү келечекте, Айсулуу колдоо таппаса жана кибер куугунтуктун кесепеттерин жеңе албаса, бул ден-соолукка байланыштуу олуттуу көйгөйлөргө, анын ичинде психикалык бузулууларга же өз жашоосуна кол салуу сыяктуу фаталдуу ойлорго алып келиши мүмкүн.

Жыйынтыгында, кибер куугунтук Айсулууга эмоционалдык жана психологиялык жактан олуттуу зыян алып келет жана анын жашоосуна жана жыргалчылыгына узак мөөнөттүү терс таасирин тийгизет.

Кыргызстанда аялдарга карата зордук-зомбулук

Кыргызстанда аялдарга карата зомбулук көйгөйү коом үчүн олуттуу маселе бойдон калууда. Аялдардын укуктарын коргоого жана зордук-зомбулукка жол бербөөгө багытталган мыйзамдардын жана эл аралык конвенциялардын кабыл алынганына карабастан, аялдарга карата адам укуктарынын бузулушунун бул түрү дагы эле ар кандай формада кездешет.

Аялдарга карата зордук-зомбулуктун эң кеңири тараган түрлөрү – үй-бүлөлүк зомбулук, анын ичинде физикалык, психологиялык жана сексуалдык зомбулук, ошондой эле ала качуу. Көптөгөн фактылар коомдук коркуудан, укук коргоо органдарына ишенбөөчүлүктөн же өз укуктарын билбегендиктен күчөп кетет.

Жабырлануучуларды коргоо жана колдоонун жетишсиздиги да көйгөй. Көптөгөн аялдар укук коргоо органдарынан жана социалдык кызматтардан жардам жана коргоо алуу үчүн тоскоолдуктарга туш болушат. Аялдардын ролу жана жүрүм-туруму жөнүндөгү стереотиптер, ошондой эле маданий практика сыяктуу социалдык-маданий факторлор аялдарга карата зомбулуктун нормалдашуусуна жана анын пайда болушу жана сакталышы үчүн жагымдуу шарттарды түзүүгө салым кошуп жатат.

Бирок бул көйгөй менен күрөшүү үчүн жарандык коомдун, укук коргоо уюмдарынын жана эл аралык уюмдардын аракеттери көбөйдү. Зордук-зомбулуктан жапа чеккен аялдарга жардам көрсөтүүдө жана коргоодо маалымдоо, жабырлануучуларды колдоо жана окутууга багытталган ар кандай программалар маанилүү роль ойнойт.

Негизги маселе – аялдар өздөрүн коргогон жана урматталгандай сезе турган зордук-зомбулуксуз коомду түзүү. Бул үчүн өкмөттүн, жарандык коомдун жана эл аралык коомчулуктун мыйзамдык негиздерди түзүү, жабырлануучуларга колдоо жана жардам алуу мүмкүнчүлүгүн камсыздоо, аялдарга карата зомбулукка өбөлгө түзгөн маданий мамилелерди жана стереотиптерди өзгөртүү боюнча макулдашылган аракеттерди талап кылат.

Кыргыз сот аялдарынын ассоциациясынын билдирген маалыматына ылайык, Кыргызстанда ар бир төртүнчү аял (25%) жумушунда харассментке кабылган.³ WPS эл аралык индексинин (Women Peace and Security Index, *кыргызча*: Аялдар тынчтыгы жана коопсуздугу индекси) 2023-жылдын 24-октябрында жарыялаган отчетунда болсо, Кыргызстан аялдардын өмүрү үчүн кооптуулук индексинде дүйнөдө 95-орунга жайгашып, Орто Азия өлкөлөрүнүн ичинен аялдар үчүн эң кооптуу деп таанылган. Бул туурасында көптөгөн жергиликтүү басылмалар жазып чыгып, эл ичинде ар кыл талкууларды жараткан эле.⁴ Тартышуулар Жогорку Кеңешке чейин жетип, мындай тариздеги маалыматтарды бөлүшүүгө каршылык көрсөткөн эл өкүлдөрү да болгон. Бул жагдай Кыргызстандын аялдарга карата жасалган (киберди кой) физикалык харассментке каршы күрөшүү үчүн али даяр эмес экендигин айгинелеп турат.

Аялдарга багытталган кастык тилинин көбүнчө терең тарыхый, социалдык-маданий жана структуралык тамырлары бар. Көптөгөн коомдордо аялдар дискриминациянын, социалдык теңсиздиктин жана стереотиптердин бутасы болуп келген жана дагы деле болуп калууда, бул аларга каршы кастык сөздөрдү колдонууга өбөлгө түзөт. Себептердин эң негизгиси – аялдарды коомдун алсыз, көз каранды жана анча баалуу эмес мүчөсү катары кабылдоону эбак эле калыптандырган гендердик нормалардын жана стереотиптердин болушу. Бул стереотиптер кемсинтүү, коркутуу аркылуу айтылган кастык тилин колдоп байытат.

Мындан тышкары, көптөгөн коомдордогу маданий жана диний каада-салттар аялдарга карата терс мамилени күчөтүп, кас тилдердин колдонулушуна негиз түзүшү мүмкүн. Бул аялдардын баш ийүү, алардын укуктарын жана эркиндиктерин четке кагуу же сексуалдык же үй-бүлөлүк зомбулуктун объектилери катары аялдарды жеңүү идеясы менен байланыштуу болушу мүмкүн. Ошондой эле санариптик доордо социалдык тармактар жана интернет аялдарга карата кастык сөздөрдү жайылтуу аянтчасына айланганын белгилей кетүү керек. Интернеттеги мейкиндиктердин анонимдүүлүгү аялдарга болгон көз карашты жана жек көрүүчүлүктү эркин жана агрессивдүү билдирүүгө өбөлгө түзөт.

Корутунду

Адабий серепке негизделген бул изилдөө социалдык тармактарда аялдарга карата зордук-зомбулук маселесин терең изилдөөгө мүмкүндүк берди. Изилдөөнүн натыйжалары бул көйгөйдүн масштабын жана олуттуулугун көрсөтүп, мамлекеттик деңгээлде көңүл бурууну жана андан ары изилдөөнү талап кылган бир катар негизги аспектилерди аныктады десек болот.

³ ПРООН Кыргызстан, “#НЕМОЛЧИ. В Кыргызстане началась кампания против харассмента”, <https://www.undp.org/ru/kyrgyzstan/press-releases/nemolchi-v-kyrgyzstane-nachalas-kampaniya-protiv-kharassmenta> (алынган датасы: 23.04.2024);

24.kg агенттиги, “Не молчать и не бояться. Как бороться с харассментом на работе и в транспорте”, https://24.kg/obschestvo/254738_nemolchat_ineboyatsya_kak_borotsya_sharassmentom_narabote_ivtransporte/ (алынган датасы: 23.04.2024).

⁴ Азаттык үналгысы, “Изилдөө: Кыргызстан аялдар үчүн кооптуу өлкө”, <https://www.azattyk.org/a/wps-kyrgyzstan-ayaldar-uechuen-koopuu-oelkoe/32658728.html> (алынган датасы: 25.04.2024);

24.kg агенттиги, “WPS индекси: Кыргызстан — аялдар үчүн Борбор Азиядагы эң кооптуу өлкө”, https://24.kg/kyrgyzcha/278605_WPS_indeksi_kyrgyzstan_ayaldar_uchun_borbor_aziya_dagyi_enkoopuu_olko/ (алынган датасы: 25.04.2024).

Биринчиден, интернетте аялдарга карата зордук-зомбулуктун ар кандай түрлөрүн, анын ичинде коркутуу, куугунтуктоо, аңдуу, мазактоо, шантаж, жеке маалыматтарды ачыкка чыгаруу дегендер бар экенин көрсөттү. Зордук-зомбулуктун бул түрлөрү жабырлануучуларга олуттуу психологиялык жана эмоционалдык таасирин тийгизиши мүмкүн, кээде алардын ден соолугуна жана бакубатчылыгына да оор коркунучтарды туудурушу мүмкүн.

Экинчиден, социалдык тармактарда аялдарга карата зомбулуктун пайда болушуна жана жайылышына шарт түзгөн ар кандай факторлор аныкталды. Аларга гендердик стереотиптер, интернет маданияты, анонимдүүлүк, социалдык медиа платформаларындагы коргоо жана жазалоо механизмдеринин жетишсиздиги кирет. Өзгөчө Кыргызстан жана Орто Азиянын башка өлкөлөрү эске алынганда, кибер зомбулуктун юридикалык, мыйзамдык аспектилери иштелип чыга электигин эске салуу керек.

Үчүнчү маанилүү тыянак – маселени чечүүгө комплекстүү мамиле кылуунун зарылдыгы. Бул санариптик коопсуздук боюнча билим берүү программаларын, укуктук жөнгө салууну жакшыртуу, онлайн коомчулуктарда маалымдуулукту жана эмпатияны жогорулатуу, кибер куугунтук жана онлайн троллинг менен күрөшүү үчүн технологиялык куралдарды иштеп чыгууну камтыйт. Бул жаатта Кыргыз Республикасынын Санариптик өнүктүрүү министрлиги олуттуу инициативаларды колго алып иштеши керек болот. Эң алгачкы кадам катары, мисалы, жалпы билим берүү мектептеринде “медиа сабаттуулук”, “маалыматтык коопсуздук” жана “кибер коопсуздук” аттуу предметтерди киргизүү сунушталат.

Изилдөө Кыргызстанда учурдагы изилдөөлөрдөгү кемчиликтерди аныктап, келечектеги изилдөөлөрдүн багыттарын көрсөттү. Бул санариптик коомчулуктарды түзүүнүн механизмдерин, ошондой эле алардын интернетте зомбулуктун жайылышына тийгизген таасирин жакшыраак түшүнүү зарылдыгын камтыйт.

Социалдык медиадагы аялдарга карата зомбулук боюнча адабияттарды карап чыгуу бул маселенин маанилүүлүгүн жана аны чечүү үчүн коомдун, өкмөттөрдүн, социалдык медиа платформаларынын жана академиялык коомчулуктун биргелешкен аракеттеринин зарылдыгын белгиледи.

Социалдык медиадагы кибер зордук-зомбулук коомчулуктан, мыйзам чыгаруучулардан жана онлайн платформалардан көңүл бурууну жана чара көрүүнү талап кылган олуттуу маселе. Бардык кызыкдар тараптардын билими, маалымдуулугу жана кызматташуусу зомбулуктун бул түрүн азайтууга жана бардык онлайн колдонуучулар үчүн коопсуз санариптик мейкиндикти камсыз кылууга жардам бериши керек.

Жалпысынан, социалдык тармактардагы кибер зордук-зомбулук проблемасын изилдөө коом үчүн чоң мааниге ээ жана бул көрүнүштүн алдын алуу жана ага каршы күрөшүү боюнча конкреттүү чараларды иштеп чыгууга түртүшү шарт, бул бардык интернет колдонуучулар үчүн коопсуз жана урматтуу санариптик чөйрөнү түзүүгө жардам бермек.

Социалдык тармактардагы аялдарга багытталган кибер зордук-зомбулукту изилдөө Кыргызстан үчүн бир нече себептерден улам маанилүү маселе болуп саналат. Бул себептер тийиштүү органдарга иш алып баруу үчүн керектүү негиз болуп бере алмак. Атап өтсөк:

1. *Жаштарды коргоо*: Кыргызстандын жаштары баарлашуу, билим алуу жана көңүл ачуу үчүн социалдык тармактарды активдүү колдонушат. Бирок, алар кибер зордук-

зомбулукка да дуушар болушат. Бул көйгөйдү изилдөө жаштардын кайсы топтору жана категориялары көбүрөөк коркунучта экенин, алардын кызыкчылыктарын коргоо үчүн кандай чараларды көрүүгө болорун жакшыраак түшүнүүгө мүмкүндүк берет.

2. *Социалдык-маданий контекст*: Кыргызстандын өзүнүн уникалдуу социалдык-маданий өзгөчөлүктөрү бар, алар кибер зордук-зомбулуктун мүнөзүнө жана жайылышына таасир этет. Бул көйгөйдү кыргыз коомунун контекстинде изилдөө кибер зордук-зомбулуктун жайылышына өбөлгө түзгөн факторлорду аныктоого жана бул көрүнүш менен күрөшүү боюнча тийиштүү стратегияларды иштеп чыгууга жардам берет. Өлкөдөгү маданий контекстти түшүнүү, жыйынтыгында, маселенин бир гана социалдык медиада эмес экендигин жана иш-аракетти социалдык медианын сыртында да жүргүзүү керек экендигин көрсөтө алат.
3. *Билим берүү жана маалымдоо*: Кибер зордук-зомбулук боюнча изилдөөлөр санариптик коркунучтар жана онлайн коопсуздук жөнүндө калктын маалымдуулугун жогорулатууга жардам берет. Бул кибер зордук-зомбулукка каршы натыйжалуураак күрөшүүгө жана адамдарды өздөрүн жана жакындарын коргоо үчүн зарыл билим жана көндүмдөрдү берүүгө мүмкүндүк берет.
4. *Мыйзам чыгаруу жана саясатты өнүктүрүү*: Кибер зордук-зомбулук боюнча изилдөө жарандардын онлайн укуктарын коргоо боюнча киберкоопсуздук мыйзамдарын жана бул жаатта аткарылышы керек болгон саясий кадамдарды иштеп чыгуу же өркүндөтүү боюнча маалымат жана илхам бере алат.

Жалпысынан алганда, Кыргызстандагы социалдык тармактардагы кибер зордук-зомбулукту изилдөө өлкөнүн бардык жарандары, өзгөчө, өлкөнүн интернет колдонуучуларынын олуттуу бөлүгүн түзгөн жаштар үчүн коопсуз жана дени сак онлайн чөйрөсүн камсыз кылуу үчүн абдан маанилүү.

Колдонулган адабияттар

1. Al-Zaman, Md. Sayeed & Puja, Prithula Prosun, (2021). Storytelling and the Rhetoric of Rumor in Social Media. In L.C. Mihăeș, R. Andreescu & A. Dimitriu (eds), *Handbook of Research on Contemporary Storytelling Methods Across New Media and Disciplines* (pp. 40-62). Hershey PA: IGI Global.
2. Balkhimbekova, P.Zh., Musina, S.K., Toguzbayeva, G.M. & Zhakaeva, G.K. (2024). Cultural Kaleidoscope in Digital Discourse: “Create” and “Destroy” Dynamics in Social Media Phraseology. *Journal of Osh State University. Pedagogy. Psychology*, №1(4), pp. 84-92. DOI: 10.52754/16948742_1(4)_10-2024. EDN: DZGMRY.
3. Benavides, T.B.T., Castro, A.T.A., Marichalar, S.A.G., Cisneros, M.P. & Suárez, E.C.B. (2023). *Social Media Addiction in Generation Z Consumers: Implications for Business and Marketing*. Springer Nature.
4. Brojakowski, Benjamin & Cruz, Gabriel A. (2023). Busting Trolls: Examining the Hate Campaign Against Actress Leslie Jones. In L.M. Cuklanz (ed), *Gender Violence, Social Media, and Online Environments: When the Virtual Becomes Real* (pp. 76-93). Routledge.

5. Carty, Victoria, (2023). Using Social Media Tools to Contribute to and Challenge Gendered Violence. In L.M. Cuklanz (ed), *Gender Violence, Social Media, and Online Environments: When the Virtual Becomes Real* (pp. 192-208). Routledge.
6. Di Fátima, Branco, (2023). Preface: A Global Approach to Hate Speech on Social Media. In B. Di Fátima (ed), *Hate Speech on Social Media: A Global Approach* (pp. 11-15). Covilhã: LabCom Books & EdiPUCE.
7. *Encyclopedia of Media Violence*, (2013). Edited by Matthew S. Eastin. SAGE Publications.
8. Faria, Rita, (2023). Stance-Taking and Gender: Hateful Representations of Portuguese Women Public Figures in the NETLANG Corpus. In I. Ermida (ed), *Hate Speech in Social Media: Linguistic Approaches* (pp. 311-340). Palgrave Macmillan.
9. Green, Lelia, (2010). *The Internet: An Introduction to New Media*. Oxford UK, New York: Berg.
10. Harmon, Lucyna, (2023). Hate Speech in Poland in the Context of the War in Ukraine. In I. Ermida (ed), *Hate Speech in Social Media: Linguistic Approaches* (pp. 287-308). Palgrave Macmillan.
11. Hunter, Nick, (2012). *Cyber Bullying*. London: Capstone Global Library Limited.
12. Marwick, Alice E. (2023). *The Private is Political: Networked Privacy and Social Media*. New Haven & London: Yale University Press.
13. Scheinbaum, Angeline Close & Dayan, Betul, (2024). The Darker Side of Social Media for Consumer Psychology and Mental Health: A Framework and Research Directions. In A.C. Scheinbaum (ed), *The Darker Side of Social Media: Consumer Psychology and Mental Health* (pp. 3-30). Routledge.
14. Tsene, Lida, (2023). Clipping: Hate Speech in Social Media Against Female Sports Journalists in Greece. In B. Di Fátima (ed), *Hate Speech on Social Media: A Global Approach* (pp. 185-202). Covilhã: LabCom Books & EdiPUCE.
15. Аркабаев, Н.К., Базарбаев, Э.М. (2023). Социальные сети: правовое регулирование. *Вестник Ошского государственного университета*, №2, сс. 155-166. DOI: 10.52754/16948610_2023_2_19. EDN: CXNNVZ.
16. Ибрагимова, Мила, (2023). Противостоять языку ненависти в цифровом мире. *Курьер ЮНЕСКО*, №4, 44-45.
17. Омаралиева, Г., Абдугулова, Г.С., Маткалык кызы, К. (2021). Роль социальных сетей в мотивации студентов первого курса во время дистанционного обучения. *Вестник Ошского государственного университета*, Т. 1, №4, сс. 245-252. DOI: 10.52754/16947452_2021_1_4_245. EDN: ULKVZX.